

УДК 159:9

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ СПЕЦІАЛІСТІВ ДСНС ДО ОСОБЛИВИХ УМОВ ДІЯЛЬНОСТІ

кандидат історичних наук, Бінецька О.В.

Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного Університету цивільного захисту України, Україна,
Черкаси

Обґрунтовано умови і складові процесу соціально-психологічної адаптації спеціалістів ДСНС України до особливих умов діяльності. Розкрито взаємозв'язок ефективності процесу соціально-психологічної адаптації особистості з подальшою професійною діяльністю. Описано основні професійні проблеми особистості фахівця ДСНС, які впливають на процес соціально-психологічної адаптації та шляхи їхнього попередження. Дано опис основним результатам успішного процесу соціально-психологічної адаптації. Подано науковий аналіз категорії «особливі умови діяльності» та описано її вплив на особистість фахівця. Розкрито вплив особливостей діяльності в особливих умовах на процес соціально-психологічної адаптації особистості.

Ключові слова: соціально-психологічна адаптація, особливі умови діяльності, спеціаліст ДСНС, адаптація, стрес, емоційне вигорання, емоційна напруга.

кандидат исторических наук, Бинецкая О.В. Социально-психологическая адаптация специалистов ГСЧС к особым условиям деятельности / Черкасский институт пожарной безопасности имени Героев Чернобыля Национального университета гражданской защиты Украины, Украина, Черкассы

Обоснованы условия и составляющие процесса социально-психологической адаптации специалистов ГСЧС Украины в особых условиях деятельности. Раскрыта взаимосвязь эффективности процесса социально-психологической адаптации личности с последующей профессиональной деятельностью. Описаны основные профессиональные проблемы личности специалиста ГСЧС, которые влияют на процесс социально-психологической адаптации и пути их предупреждения. Дано описание основным результатам успешного процесса социально-психологической адаптации. Подано научный анализ категории «особые условия деятельности» и описано ее влияние на личность специалиста. Раскрыто влияние особенностей деятельности в особых условиях на процесс социально-психологической адаптации личности условия деятельности» и описано ее влияние на личность специалиста.

Ключевые слова: социально-психологическая адаптация, особые условия деятельности, специалист ГСЧС, адаптация, стресс, эмоциональное выгорание, эмоциональное напряжение.

PhD in Historic, Binetskaja O. V. Social and Psychological Adaptation of State Emergency Service of Ukraine for Activity in Special Conditions / Cherkassy Institute of Fire Safety named after Heroes of Chornobyl of National University of Civil Defense of Ukraine , Ukraine, Chercassy

The terms and components of social and psychological adaptation of specialists of State Emergency Service of Ukraine to the special activity conditions are proven in the article. The interrelation between the efficiency of social and psychological adaptation of personality and following professional activity is presented in article. The basic professional problems of specialist of SES of Ukraine which caused the influence for the process of social and psychological adaptation and ways of their prevention are described. A description of the main results of the successful process of social and psychological adaptation is presented. Posted scientific analysis of the category of "special conditions" and describes its impact on the individual professional. Reveals the impact characteristics of the special conditions in the process of social and psychological adaptation of personality.

Key words: social and psychological adaptation, special conditions of activity, specialist of SES of Ukraine, adaptation, stress, emotional burnout, emotional tension.

Вступ. Соціально-психологічна адаптація особистості до умов професійної діяльності складна і багатогранна проблема, яка, у контексті адаптації фахівця ДСНС України до особливих умов діяльності, набуває особливої важливості, так як від її вирішення залежить результативність діяльності молодих спеціалістів, збереження психологічного, фізичного здоров'я та навіть життя як фахівця, так і суб'єктів залучених до сфери здійснення ним професійних обов'язків. Умови, що віднесені до категорії особливих, характеризуються як такі, за яких раптово виникає ситуація, яка становить загрозу для життя суб'єкта та його оточення [1], що, відповідно, передбачає постійний супровід професійної діяльності такими явищами як стрес, емоційна напруга, прийняття рішень в умовах дефіциту часу, загроза життю, відповідальність за життя колег та учасників ситуації, що склалася, тощо.

Таким чином, проблема соціально-психологічної адаптації фахівця ДСНС до особливих умов діяльності є актуальною та вимагає посиленої ваги науковців.

Формулювання мети статті та завдань. Метою даної статті є дослідження особливостей соціально-психологічної адаптації спеціалістів ДСНС України до особливих умов діяльності.

Виклад основного матеріалу статті. Проблема адаптації особистості є актуальною і багатоаспектною, тому представлена у публікаціях як іноземних науковців, так і вітчизняних. Зокрема, загальна теорія адаптаційного синдрому окреслена в працях Г. Сельє та його послідовників, як поєднання процесів акомодатії та асиміляції розглядав адаптацію Ж. Піаже, системний підхід до даного явища висвітлювали Ломов Б.Ф., Максименко С.Д., Кокун О.М. та ін.

Проблема адаптації особистості до особливих умов діяльності висвітлюється у публікаціях Балла Г., Заньковського А., Легун О., Маркової А., Налчаджяна А.

Отже, сучасними науковцями розробляється широкий спектр проблем, пов'язаних з соціально-психологічною адаптацією особистості, але тенденції сучасності відкривають нові напрямки досліджень.

Складові діяльності в особливих умовах вимагають від особистості фахівця відповідності ряду критеріїв, що допоможуть у майбутньому адаптуватися до складних вимог професійної діяльності, діяти результативно і якісно виконувати покладені на нього обов'язки. До таких характеристик варто віднести стресостійкість, адаптивність, індивідуальні властивості нервової системи тощо. Варто зауважити, що першочерговий відбір кандидатів на службу здійснюється у процесі вступу, згодом під час навчання курсантів ДСНС України. Саме протягом навчання відбувається первинна адаптація до майбутніх умов діяльності, формується почуття обов'язку та любові до майбутньої професії, остаточне визначення з видом та спеціалізацією майбутньої професійної діяльності.

Оскільки процес адаптації є неперервним і триває протягом усього життя особистості, варто зауважити на такій його особливості як взаємопов'язаність результативності завершення однієї стадії адаптації з успішністю наступної. Відповідно, успішне опанування професійними навичками у процесі навчання курсанта є основою для формування успішної професійної особистості у процесі безпосереднього виконання професійних обов'язків.

У науковій літературі, зокрема, у працях Алексеєвої Т.А., Георгієвського А.Б., Григор'євої М.В., Фурман А.В. соціально-психологічна адаптація характеризується як процес і результат активного пристосування індивіда до видозміненого середовища за допомогою дій, вчинків, діяльності. У публікаціях Березіна Б.Ф., Милославової І.А., Мусаєвої Є. Ц. даний процес пояснюється як складова активного ставлення особистості до навколишнього світу з свідомим опануванням умов і обставин життєвої ситуації. Соціально-

психологічна адаптація у дослідженнях Кайгер В.І., Мельникової Н.Н., Дікої Л.Г. представлена як складова комплексу дій з розв'язання поставлених перед індивідом задач через використання соціально можливих способів поведінки. У своїх дослідженнях Хмиров І.М. наголошує на тому, що «адаптація визначає можливості людини стосовно ефективного виконання нею різних видів діяльності та виживання в умовах підвищеної стресогенності зовнішнього середовища, яке виявляє певну динаміку та різні метаморфози» [2; с. 270].

У дослідженнях Красильнікова І.А. та Константинова В.В. наголошується на тому, що соціально-психологічна адаптація не є тотожним поняттям «приспосовуванню», оскільки є складовою людської діяльності, під якою розуміють динамічну систему взаємодії суб'єкта зі світом [3, с. 933].

У дослідженнях Г.А. Горошидзе адаптація розглядається як умова виконання особистістю її основних функцій, вирішення творчих проблем [4].

Отже, соціально-психологічна адаптація є аспектом психічної адаптації, що забезпечує організацію та підтримання соціальної взаємодії, формування адекватних міжособистісних стосунків, урахування очікувань оточення та досягнення соціально значущих цілей [5].

Варто відмітити, що соціально-психологічна адаптація особистості у контексті особливих умов діяльності, передбачає пристосування особистості до здійснення професійних обов'язків у ситуації, є екстремальною за своїм характером. Також свій вплив на особистість чинить і характерний для такого виду діяльності ризик для життя і здоров'я фахівця.

Результатом соціально-психологічної адаптації спеціаліста ДСНС України має стати активне входження в колектив, створення професійних стосунків з колективом, які базуватимуться на умовах взаємної довіри і підтримки, засвоєння колективних норм і звичаїв, успішне виконання професійних завдань.

Розглянемо складові соціально-психологічної адаптації та її особливості у контексті діяльності спеціалістів ДСНС України.

Комплекс соціально-психологічної адаптації включає в себе фізичну, соціальну, професійну та психологічну адаптацію особистості.

Фізична адаптація спеціаліста ДСНС до особливих умов діяльності передбачає здатність особистості успішно вбудуватися до системи здійснення професійних обов'язків, що передбачає пристосування до розподілу робочого часу, фізичних навантажень, погодних умов, тощо.

Пристосування до колективу, спілкування з категорією населення, що є потерпілими, побудова успішних соціальних стосунків з колегами, швидке входження в соціальну складову ситуації, що складається на місці здійснення службових обов'язків є особливостями соціальної адаптації особистості.

Широкого спектру ресурсів потребує від фахівця ДСНС професійна адаптація. Даній проблемі в науковій літературі приділяється значна увага, проте ряд питань ще потребують вирішення. Так, зокрема, її представлено у дослідженнях Олійникова О.А. дослідник приділив значну увагу питанню професійної адаптації молодих фахівців, яка включає в себе розвиток інтересу і здібностей до служби в рядах ДСНС, виховання стійкого інтересу, любові до професії, а також виховання особистісних якостей необхідних для успішного виконання професійних обов'язків (організаторських, морально-психологічних, педагогічних, правових та ін.), вдосконалення навичок і поглиблення знань отриманих в процесі навчання. Даний процес умовно поділений на три етапи: загальне знайомство з умовами праці і колективом (триває до 6 місяців), відпрацювання впевненості в правильному виборі професій (формується протягом першого року служби), повне входження в колектив, самостійне виконання службових обов'язків (другий рік служби). Важливо відмітити, що на успішність процесу професійної адаптації впливають фізіологічні фактори такі як індивідуальні фізичні і психологічні характеристики працівника; інтенсивність навантажень (фізичних, емоційних розумових; відповідальність за прийняті у процесі професійної діяльності рішення; успішність засвоєння колективних норм та побудови стосунків з колегами; особиста зацікавленість тощо [6].

Спектр проблем, які можуть виникати в процесі служби, як на початкових етапах так і в подальшому професійному житті, досить широкий і їх виявлення потребує уваги колективу та працівників служби психологічного забезпечення, так як може свідчити про дезадаптацію особистості.

Зокрема сучасні дослідники виділяють такі проблеми як професійна самотність (Довбій Т. Ю.), професійні деструкції (Магда В.А.), негативні психічні стани та реакції (Миронець С.М.), посадові зміни (Броцило О. Ю.) та інші.

Психологічна адаптація спеціаліста ДСНС передбачає його особистісну адаптацію до процесу виконання професійних завдань і передбачає пристосування до його емоційної складової. Психологічна адаптація також передбачає оволодіння спеціалістом навиками саморегуляції у складних умовах, наявність сформованої адекватної самооцінки, обізнаність щодо виникнення можливих психічних станів особистості та шляхів їх подолання, формування психологічної готовності до ризику тощо.

У процесі психологічної адаптації особистості сучасні науковці виділяють ряд суттєвих проблем, які супроводжують діяльність особистості в особливих умовах і можуть свідчити про порушення даного процесу. Серед них виділяють виникнення професійних страхів (Косолапов О. М.), емоційне вигорання (Авраменко М.Л., Маліновська Н.М.), негативні психічні стани під час виконання службових обов'язків (Миронець С.М.), шляхи формування емоційного компоненту психологічної готовності до дій в екстремальних умовах (Колесніченко О. С.), формування спеціально-психологічної стійкості (Овсяннікова Я.О.), визначення факторів професійної незадоволеності серед персоналу ДСНС (Снісаренко А.Г.), вивчення психологічного впливу стрес-факторів службової діяльності на персонал МНС (Миронець С.М.)

Діяльність з нівелювання та попередження виникнення даних проблем покладається на працівників служби психологічного забезпечення ДСНС України і регулюється інструкцією з психологічного забезпечення службової діяльності [7].

Таким чином, перед сучасними науковцями постає проблема розробки необхідних заходів для попередження проявів дезадаптації особистості фахівця ДСНС України, розробка технологій для підготовки особистості до діяльності в екстремальних, кризових умовах, профілактики негативних психічних станів, розробка засобі психологічного розвантаження після виконання службових завдань підвищеної складності та з високою емоційною напруженістю, розробка рекомендацій для формування базових прийомів самопомоги для працівників задіяних в діяльності в особливих умовах.

Висновки. Необхідність вивчення проблеми соціально-психологічної адаптації працівників ДСНС України до особливих умов діяльності продиктована високим рівнем відповідальності, напруженості та небезпеки, які характерні для даної професійної сфери. У зв'язку з цим, перед науковцями постає необхідність розробки науково-обумовленої системи заходів, що сприятимуть глибшому професійному відбору на початкових етапах навчання студентів, комплексній підготовці до несення майбутніх службових обов'язків у процесі навчання та уважному психологічному супроводі виконання професійних обов'язків на перших етапах та в подальшому процесі несення служби.

Література:

1. Лось О.М. Професійна діяльність в особливих умовах як об'єкт психологічного дослідження // науковий вісник Херсонського державного університету . Вип. 1. Том 1. – 2014. – С. 59 – 63.

2. Хмиров І.М. Соціально-психологічна адаптація як чинник формування особистості курсантів МНС України // Зб. наук. Праць. Проблеми екстремальної та кризової психології. НУЦЗУ. – 2011. – Вип. 10. – С. 264 – 273.
3. Красильников И.А., Константинов В.В. Социально-психологическая адаптация личности и стратеги разрешения внутренних конфликтов // Известия Самарского научного центра Российской академии наук, т. 11, 4(4), 2009. – С. 932 – 937.
4. Горошидзе Г.А. Установочные механизмы творчества // Georgian Electronic Scientific Journal: Education Science and Psychology 2008 - No.1(12). – С. 3 –12.
5. Березин Ф.Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека. – Л.: Наука, 1988. – 270 с.
6. Олійников О.А. Сучасний стан розробленості проблеми професійної адаптації працівників МНС України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://www.rusnauka.com/2._SND_2007/Psihologia/19379.doc.htm
7. Інструкція з організації психологічного забезпечення службової діяльності аварійно-рятувальних служб. [Електронний ресурс]. – 2004. – Режим доступу:
<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0323-04>.
8. Довбій Т.Ю. Професійна самотність та її корекція у рятувальників МНС України: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.09. – Харків, 2014. – 21 с.
9. Косолапов О.М. Психологічна корекція професійних страхів у працівників рятувальних підрозділів Державної служби України з надзвичайних ситуацій: дис. канд. психол. наук: 19.00.09. – Харків, 2015. – 250 с.
10. Броцило О.Ю. Психологічні особливості професійної адаптації працівників Державної служби України з надзвичайних ситуацій в умовах посадових змін: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.09. – Харків, 2014. – 21 с.
11. Колесніченко О.С. Формування емоційного компонента психологічної готовності до дій в екстремальних умовах у працівників МНС України // Проблеми екстремальної та кризової психології. 2009. – Вип. 6 – С. 52 – 61.
12. Тімченко О.В., Оніщенко Н.В. Психологічні дослідження в МНС: сучасний стан та перспективи розвитку спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах» // <http://extrpsy.nuczu.edu.ua/statya123>.

References:

1. Los O. M. Profesiynna diyalnist v osoblivikh umovakh yak ob'ekt psikhologichnogo doslidzhennya // naukoviy visnik Khersonskogo derzhavnogo universitetu . Vip. 1. Tom 1. – 2014. – S. 59 – 63.

2. Khmirov I.M. *Sotsialno-psikhologichna adaptatsiya yak chinnik formuvannya osobistosti kursantiv MNS Ukraïni* // *Zb. nauk. Prats. Problemi ekstremalnoi ta krizovoi psikhologii*. NUTsZU. – 2011. – Vip. 10. – S. 264 – 273.
3. Krasilnikov I.A., Konstantinov V.V. *Sotsialno-psikhologicheskaya adaptatsiya lichnosti i strategii razresheniya vnutrennikh konfliktov* // *Izvestiya Samarskogo nauchnogo tsentra Rossiyskoy akademii nauk*, t. 11, 4(4), 2009. – S. 932 – 937.
4. Goroshidze G.A. *Ustanovochnye mekhanizmy tvorchestva* // *Georgian Electronic Scientific Journal: Education Science and Psychology* 2008 | No.1(12). – S. 3 –12.
5. Berezin F.B. *Psikhicheskaya i psikhofiziologicheskaya adaptatsiya cheloveka*. – L.: Nauka, 1988. – 270 s.
6. Olynikov O.A. *Suchasny stan rozroblenosti problemi profesiynoi adaptatsii pratsivnikov MNS Ukraïni*. [Yelektronniy resurs]. – *Rezhim dostupu*:
http://www.rusnauka.com/2._SND_2007/Psihologia/19379.doc.htm
7. *Instruktsiya z organizatsii psikhologichnogo zabezpechennya sluzhbovoi diyalnosti avariyno-ryatuvalnikh sluzhb*. [Yelektronniy resurs]. – 2004. – *Rezhim dostupu*: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0323-04>.
8. Dovbiy T.Yu. *Profesiyna samotnist ta ii korektsiya u ryatuvalnikov MNS Ukraïni: avtoref. dis . kand. psikhol. nauk: 19.00.09*. – Kharkiv, 2014 . – 21 s.
9. Kosolapov O.M. *Psikhologichna korektsiya profesiynikh strakhiv u pratsivnikov ryatuvalnikh pidrozdiliv Derzhavnoi sluzhbi Ukraïni z nadzvichaynikh situatsiy: dis. kand. psikhol. nauk: 19.00.09*. – Kharkiv, 2015. – 250 s.
10. Brotsilo O.Yu. *Psikhologichni osoblivosti profesiynoi adaptatsii pratsivnikov Derzhavnoi sluzhbi Ukraïni z nadzvichaynikh situatsiy v umovakh posadovikh zmin: avtoref. dis . kand. psikhol. nauk: 19.00.09*. – Kharkiv, 2014. – 21 s.
11. Kolesnichenko O.S. *Formuvannya emotsiynogo komponenta psikhologichnoi gotovnosti do diy v ekstremalnikh umovakh u pratsivnikov MNS Ukraïni* // *Problemi ekstremalnoi ta krizovoi psikhologii*. 2009. – Vip. 6 – S. 52 – 61.
12. Timchenko O.V., Onishchenko N.V. *Psikhologichni doslidzhennya v MNS: suchasny stan ta perspektivi rozvitku spetsialnosti 19.00.09 – «Psikhologiya diyalnosti v osoblivikh umovakh»*// <http://extrpsy.nuczu.edu.ua/statya123>.